

Gymnasia en internaten, 1909

Gymnasia - algemeen

De status van het gymnasium is lange tijd onaantastbaar geweest. In 1863 hield Thorbecke de gymnasia buiten de wet op het middelbaar onderwijs: ze behoorden aldus tot het hoger onderwijs. De reden hiervoor (vanwege een ingewikkeld politiek motief) wordt vooral door Bartels in zijn *Een eeuw middelbaar onderwijs* uitvoerig belicht. Wij zullen er hier niet op ingaan.

Een klassieke opleiding was uiteraard een middel tot sociaal aanzien, maar omgekeerd was het lange tijd ook zó, dat de gymnasia de enige voorbereidingscholen voor de universiteiten waren.

Omdat het Nederlands internationaal niet of nauwelijks werd gelezen, werd het Latijn door de universiteiten als universitaire taal gehandhaafd. In 1876 kwam daar pas een eind aan.

Aanvankelijk waren alle leerlingen 'alpha's', al bestond die aanduiding toen nog niet. Gymnasium bèta zou pas in 1922 tot stand komen. (1)

Wat betreft de subsidiemogelijkheden voor christelijk gymnasiaal onderwijs heerste er rond de eeuwwisseling een onoverzichtelijke situatie. Van 1897 tot 1909 verhevigde zich de politieke discussie over subsidiëring van het bijzonder middelbaar onderwijs. In 1909 werd daartoe middels een belangrijke wetswijziging een regeling getroffen. De gymnasia, die immers tot het hoger onderwijs werden gerekend, vielen hier echter buiten. Maar de bijzondere (en dus ook christelijke) gymnasia waren vier jaar eerder, in 1905, financieel al enigszins tegemoetgekomen.

Enigszins. De wet van 22 mei 1905 stelde voor een rijkssubsidie nog allerlei beperkende eisen. Van Diggelen stelt dan ook terecht dat het christelijk

Gymnasia en internaten, 1909

gymnasiaal onderwijs ten tijde van de oprichting van het nieuwe gymnasium in Zetten in 1909 nog slechts zeer gedeeltelijk werd gesubsidieerd, en bijaldien afhankelijk was van particulier initiatief. (2)

Voorts willen wij nog even in een ander opzicht stilstaan bij het jaar 1909. In dat jaar ontstond een nieuwe vorm van onderwijs: het lyceum. Het Nederlandsch Lyceum in Den Haag was het eerste; en pas zes jaar later kwam er een tweede, eveneens in Den Haag. (3)

Het 'oude' gymnasium in Zetten

Ds. F.P.L.C. van Lingen (1832-1913), die in 1862 in de gemeente Zetten/Andelst als hervormd predikant werd beroepen, koesterde ook onderwijsambities, waarbij hij de 'grote burgerij' en de zelfstandige boeren op het oog had. Voor hun zonen wilde hij een inrichting opzetten, 'ter opleiding van jongelingen voor de bijwoning der academische lessen'. Eén van die boerenzonen was de latere minister-president Pieter S. Gerbrandy. Op 70-jarige leeftijd verzochtte hij in een interview (sprekend over zijn schooltijd in Zetten): 'Een milieu waar je je geestelijke dorst kon lessen.'

In 1864 werd de school opgericht, met een zekere steun vanuit de Heldring Gestichten. Zowel Heldring als Van Lingen waren mannen van het réveil. De geschiedenis van dit gymnasium valt uiteen in vier episoden.

De eerste episode (1864-1893) werd voor een groot deel bepaald door de oprichter, ds. Van Lingen, door diens ambities voor christelijk onderwijs en

Gymnasia en internaten, 1909

door de moeilijkheden in de Nederlands Hervormde Kerk, waar Van Lingen middenin heeft gestaan.

Om met dit laatste te beginnen, twee grote orthodoxe groepen, de *afgescheidenen* (1834) onder leiding van ds. H. de Cock en de *dolerenden* (1886) onder leiding van dr. A. Kuyper, zouden zich in 1892 verenigen tot de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Waar Van Lingen in dit opzicht nu precies stond is niet geheel duidelijk, maar in elk geval voelde hij sterk de behoefte om een school te stichten die vrij was van invloed van liberalen, Groningers, modernen en vrijzinnigen (het minder orthodoxe residu in de Nederlands Hervormde Kerk kan men zeggen). Aanvankelijk had de school dus nog een hervormde signatuur.

De school liep goed, en dat gold ook voor het in 1865 eraan toegevoegde internaat. Maar toch, rond de periode waarin de doleantie gistte, eigenlijk tot 1893, het moment waarop Van Lingen uit Zetten verdween, ontstond een geest van verwarring, moeilijkheden en spanningen.

Was van Lingen niet zo persoonlijk bij die kerkelijke woelingen betrokken geweest, dan was het in zijn omgeving ook veel rustiger gebleven. En in de eerste plaats op school en in het internaat.

Dit internaat werd tot 1876 geleid door het echtpaar Van Lingen-De Jong (geen familie van ds. Van Lingen).

In de periode 1876-1877 stond het internaat onder de wankelende leiding van achtereenvolgens de echt)paren Van der Hans en Krenning en met ingang van september 1877 nam ds. Van Lingen de leiding van het internaat zelf ter hand, samen met zijn echtgenote, H.H. van Lingen-Mensonides.

Gymnasia en internaten, 1909

Dit betekende een dubbelfunctie, want Van Lingen was steeds nog 'director' van de school. Die situatie duurde tot 1893.

Intussen was in 1878 in Amsterdam de Vrije Universiteit gesticht. In Zetten, waar men zich graag op die vu zou willen richten, veranderde men de naam van de school in Gereformeerd Gymnasium. Dit deed veel doorgewinterde hervormde ouders besluiten, hun kinderen van school te nemen.

De geest in school en internaat werd allengs slechter en slechter. De moeilijkheden rondom Van Lingen namen toe. Hij werd uit de Hervormde Kerk gezet, maar keerde ook de Gereformeerde Kerken in Nederland de rug toe. Met drie predikanten en enkele honderden gemeenteleden continueerde hij vervolgens de Christelijk Gereformeerde Kerken. Hoe dit ook zij, de magistrale stichter van de school was te veel een exponent van tegenstellingen en conflicten geworden. Vanaf 1890 werd er rekening gehouden met zijn vertrek uit Zetten, en drie jaar later was het zo ver.

Samenvattend kunnen wij stellen, dat de periode 1864-1893 werd gekenmerkt door gedoe over gecombineerde leiding of niet, en door stormen rondom ds. Van Lingen zélf.

Tijdens de tweede episode (1893-1900) koos het curatorium opnieuw voor een tweehoofdige leiding, liever gezegd: een gescheiden leiding van school en internaat. Rector van de school werd dr. W.H. Kramer. Regent voor het

Gymnasia en internaten, 1909

internaat werd, van september 1893 tot januari 1894, drs. G. Oosterhuis en vervolgens, tot september 1900, drs. W.F.A. Winckel.

Afgezien van het feit dat Oosterhuis het nog geen cursus volhield, kenmerkte zich deze periode door grote spanningen tussen de leiding van school en internaat. Meer en meer kreeg het curatorium spijt van haar beslissing in 1893 om de leiding van school en internaat te splitsen. Maar er was nog een ander probleem. De school bleek steeds minder rendabel. Het curatorium dacht ernstig over sluiting.

De jaren 1893-1900 werden, zo kunnen wij samenvatten, gekenmerkt door veel verloop in de leiding, een bedenkelijke geest en een moeilijke exploitatie.

Wij komen aan de derde episode, 1900-1905.

Na eindeloos vergaderen besloot het curatorium gebouw en bezittingen van school en internaat voor een periode van vijf jaar aan Kramer te verhuren. Hij wilde de instelling, samen met vier leraren, voor eigen rekening voortzetten, waarbij hij zélf als leider van school plus internaat zou optreden.

De spanningen richtten zich nu niet meer zozeer op het geloof, maar op organisatie en exploitatie. Hoewel de school in 1901 warempel het *ius promovendi* kreeg (het recht om zelf eindexamens af te nemen) hoopten de conflicten tussen curatorium en Kramer zich op. De curatoren besloten het contract niet te continueren, zodat ze school en internaat in 1905 weer in eigen beheer moesten gaan nemen. Kramer trad af.

Gymnasia en internaten, 1909

Tenslotte de vierde en laatste episode: 1905-1908.

Leiding van school en internaat werden weer gescheiden. Rector van de school werd dr. F.F.C. Fischer en regent van het internaat werd eerst, tijdelijk, C. Schaink, bijgestaan door zijn echtgenote. Vanaf 1906 werden ze opgevolgd door ds. P.A. Warmenhoven en diens echtgenote.

In 1907 stelden de curatoren op een jaarvergadering voor, om met ingang van de cursus 1908/1909 de school in Arnhem voort te zetten, en het internaat, 'dat geld opslokte', op te heffen.

'De school had definitief haar nulpunt achter zich' schreef dr. A. de Groot in het gedenkboek uit 1964. (4)

Internaten anno 1909

De term *internaat* is intussen al enige malen gevallen. Wij willen nu even stilstaan bij de situatie wat betreft internaten in het algemeen, waarbij wij katholieke internaten buiten beschouwing laten. Anders gezegd: hoe stond het met de concurrentie voor een eventueel nieuw op te zetten protestants gymnasium plus internaat?

Allereerst de belangrijke instellingen die er waren. Voorop staat daarbij het aloude en befaamde Instituut Noorthey. School en internaat waren in 1820 gesticht door de pedagoog dr. Petrus de Raadt. Er werd elementair, middelbaar en gymnasiaal onderwijs gegeven. Hoewel het instituut formeel een Franse school was, was het één van de Franse scholen die qua

Gymnasia en internaten, 1909

onderwijsniveau boven menig Latijnse school uitsteeg. Aanvankelijk (1820-1882) was Noorthey gevestigd te Veur, nadien te Voorschoten.

Na de dood van De Raadt in 1862 ging het instituut over in handen van het Genootschap Noorthey. In 1907 volgde, na allerlei perikelen, definitieve sluiting. (5)

In Nieuwendijk (een klein dorp bezuiden Gorinchem) stond vanaf 1851 het Instituut Hasselman, gesticht door A. den Dekker, een exponent van de afscheiding in de Nederlands Hervormde kerk. Er zaten overigens zowel hervormde als gereformeerde leerlingen in Nieuwendijk. Er was een internaat aan de school verbonden.

Er werd lager en middelbaar onderwijs gegeven, veredeld met wat Grieks en Latijn. Maar Isaïc van Dijk (1847-1922, vader van de internaats-directeur Herman van Dijk) die van 1859 tot 1863 in het Instituut Hasselman verbleef, moest toch nog twee jaar naar de Latijnse school in Gorinchem, om naar de universiteit in Utrecht te kunnen.

Het instituut Hasselman is in 1885 gesloten.

Iets dichterbij Zetten, in Vianen, was er diep in de 18de eeuw al sprake van twee 'Franse' kostscholen, één voor jongens en één voor meisjes. Ze waren verbonden aan de toen zeer florerende Waalse Gemeente.

Lange tijd verzetten de directeuren zich tegen invoering van de vakken Grieks en Latijn. De jongensschool was namelijk geleidelijk aan gespecialiseerd geraakt in de voorbereiding voor militaire academies. Een Latijnse school was het dus allerminst.

Gymnasia en internaten, 1909

Cornelis Winkler (1855-1941), de latere psychiater, die in 1865 als tienjarig jongetje naar Vianen ging, trof daar als kostschoolhouder de Zwitser J.F. Landolt aan. Later zou hij verklaren: 'Landolt, één der beste pedagogen die ik ooit ontmoet heb.'

In 1890 werd ook dit instituut gesloten. (6)

Nu de instellingen die er in 1909 wél waren. Wij beginnen met Ruimzicht. In 1868 werd, met financiële steun uit reveilkringen, in Doetinchem begonnen met een school plus internaat waar onbemiddelde jongens zich konden voorbereiden op de studie voor hervormd predikant. Het kan dus worden gezien als een gymnasium. Wat daar gebeurde vertoonde een zekere overeenkomst met hetgeen men tot 1908 in Zetten op het oog had, zij het, dat het oude Zettense gymnasium toekomstige academici wilde kweken, en niet uitsluitend toekomstige predikanten.

Zetten en Doetinchem werden dikwijls in één adem genoemd, vooral vanwege beider achtergrond vanuit het reveil.

Directeur van Ruimzicht is enige tijd geweest dr. J. Haantjes, de latere - kortstondige - directeur van het internaat in Zeist.

In 1954 werd Ruimzicht naar Doorn verplaatst. (7)

Dan willen wij stilstaan bij enkele internaten, die in de loop van de geschiedenis voor het internaat in Zetten (later Zeist) van enige betekenis zijn geweest, niet steeds omdat ze exact dezelfde onderwijsmogelijkheden boden, maar meer vanwege concurrentie als internaat.

Gymnasia en internaten, 1909

Allereerst het Renswoudehuis. De geschiedenis van deze instelling is vrij gecompliceerd: Een in oorsprong 16de-eeuws armenweeshuis in Den Haag is medio 18de eeuw middels een charitatieve impuls opgenomen in een ruimere opzet, *fundatie* geheten; het fundatie-aspect impliceerde de mogelijkheid voor begaafde weesjongens om een degelijke ambachtelijke, en zelfs soms een hoger gekwalificeerde, theoretische opleiding te volgen. In 1906 werd de school opgeheven en gebeurde alle onderwijs verder buitenshuis. Vanaf 1908 zocht men, ter vervanging van het oude gebouw aan het Westeinde, een nieuwe locatie. Dat ging met veel moeilijkheden gepaard. Pas in 1923 kon men het fraaie nieuwe pand aan het Jozef Israëlsplein (eveneens in Den Haag) betrekken. De kinderen konden naar Haagse middelbare scholen.

Intussen was de indicatie voor opname sinds 1910 verruimd, zodat daarmee het Renswoudehuis wat betreft haar bevolking meer op het internaat in Zetten ging lijken. Gaandeweg - vooral vanaf 1923 - werd deze instelling een échte concurrent voor het internaat in Zeist.

Het Renswoudehuis is in 2011 gesloten. (8)

Vervolgens Louisa State; deze instelling is eveneens voortgekomen uit de weeshuiswereld. Louisa State werd in 1869 gesticht voor de opvang van weeskinderen van minder vermogende vrijmetselaars, maar geleidelijk aan ging het niet alleen meer om wezen.

Aanvankelijk in Den Haag gevestigd, verhuisde Louisa State in 1948, samen met een zusterinstelling voor meisjes uit Arnhem, naar Baarn. Men besloot

Gymnasia en internaten, 1909

toen ook kinderen van niet-vrijmetselaars toe te laten. De ‘statelingen’ gingen over het algemeen naar het Baarnsch Lyceum.

Louisa State is in 2002 opgeheven. (9)

En dan tenslotte twee instellingen die vanwege hun pittige regie en doortastende studiebegeleiding een zekere vermaardheid kregen.

Tenminste bij sommige, dikwijls wanhopige, ouders. Hun zonen plachten te verbleken bij het aanhoren van plannen in die richting. Wij doelen op de instituten Wullings in Voorschoten en Hommes in Hoogezand.

Wullings was in 1893 gesticht door H.H.G. Wullings, die daartoe huize Beresteyn aankocht en daar begon met een jongenskostschool met HBSopleiding, die tot 1944 heeft bestaan.

Hommes had zomogelijk nog een onheilsPELLender naam dan Wullings. J. Hommes stichtte het in 1906, aanvankelijk in Sappemeer. Hij leidde er jongens op tot landmeter, opzichter PTT, belastingambtenaar en 5-jarige HBS (staatsexamen). In 1911 verhuisde Hommes naar Hoogezand, waar het instituut (HBS plus internaat) als particuliere onderneming een betrekkelijk moeilijke tijd doormaakte. In 1938 stichtte de gemeente Hoogezand een gemeentelijke HBS en nam men het Instituut Hommes over. In die vorm heeft Hommes tot 1975 bestaan.

De laatste directeur van Hommes was F.A. Muntjewerff, die voordien gouverneur op het internaat in Zeist was geweest! (10)

Wullings en Hommes bestonden in 1908 dus al wél, maar in de aanvangstijd van het nieuwe gymnasium zouden ze geen concurrentie opleveren, omdat beide instellingen alleen HBS onderwijs verschaften. Die concurrentie is pas

Gymnasia en internaten, 1909

later gaan spelen, aangezien in Zeist de meeste internisten HBSers waren. Over het feit, dat zowel Wullings als Hommes gespeend waren van enige christelijke achtergrond, werd dan vrij gemakkelijk heengestapt.

Interessant is overigens, dat behalve de internaatsgebouwen - het Witte Huis aan de Stationsstraat 27, Zetten (1910) en de Krakelingweg 2, Zeist (1922) - alleen het (nieuwe) Renswoudehuis en het gebouw van Instituut Hommes in Hoogezand speciaal voor dit doel zijn gebouwd.

Noten - Gymnasia en internaten, 1909

- 1) Gymnasia buiten middelbaar onderwijs gehouden: Bartels 8-10; zie ook: Van der Plas 31, 32 (bijdrage M.van der Heijden); dit veranderde pas in 1963: Boekholt 272; middel tot sociaal aanzien: Boekholt 199, Bartels 10 (Bartels noemt het 'sociale distinctie'); gymnasia enige voorbereidingscholen voor universiteiten: Boekholt 195, Van der Plas 31 (bijdrage M.van der Heijden); Latijn als universitaire taal gehandhaafd tot 1876: Boekholt 198; colleges werden vanaf 1855 naar keuze in het Latijn of het Nederlands gegeven, Boekholt 196; gymnasium-bêta pas sinds 1922: Van der Plas 31 (bijdrage M.van der Heijden).
- 2) Politieke discussie over subsidiëring, 1897 tot 1909: Boekholt 225-226; wetwijziging 1909 (met betrekking tot middelbaar onderwijs): Dasberg (1978) 77, Bartels 31, 224; subsidiëring bijzondere gymnasia, 1905, beperkende eisen: Dasberg (1978) 76; Bartels 224, De Groot 62; in 1909 nog maar zeer gedeeltelijke subsidie: Van Diggelen (2002) 17.
- 3) In 1909 het eerste lyceum in Nederland: Het Nederlandsch Lyceum in Den Haag: Boekholt 272, Bartels 57.

Gymnasia en internaten, 1909

- 4) Gegevens over 'oude' (ofwel eerste) gymnasium in Zetten: gedenkboek *Repetitie 1864-1964* (bijdragen A.de Groot) en omschrijving 'inrichting ter opleiding' (etc), vermelding Latijnse scholen, Gemeenteverslag Valburg 1865, RA Arnhem; verzuchting P.S.Gerbrandy (in een interview met dr.L.de Jong op 14.11.1955): Dossier P.S.Gerbrandy, Archief NIOD Amsterdam; steun vanuit de Heldring Gestichten: Van der Hoeven 198; Van Lingen was twee jaar eerder ook door O.G.Heldring bevestigd; mannen van het réveil (m.b.t. Heldring): De Jong (1978) 326; réveil: een opwekkingsbeweging die zich verzette tegen het rationalistische denken in de N.H.kerk: Boekholt 136; een andere omschrijving: het réveil was eerst meer een herleving van het religieuze gevoel in piëtistische geest en maakte een front tegen 'den geest der eeuw'; later kreeg het als bestrijding van de opkomende vrijzinnige richting een meer confessioneel karakter: De Jong (1949) 188; voorstel tot opheffing: RA Arnhem, Verslagen Gedeputeerde Staten 1907, §1.VI, p440; internaat 'slokte geld op': De Groot 62; absolute nulpunt: Ibid.61.
- 5) Het befaamde Noorthey; het was een school geweest voor de niet-katholieke aristocratie; één van de meest in het oog springende leerlingen is 'Prins Wiwill' geweest, de jongste zoon van Willem III en koningin Sopie: Oosterbaan 235-240; soorten onderwijs: Ibid.; school steeg uit boven menig Latijnse school: Boekholt 128; overgang naar Genootschap Noorthey: Brochure *Leefbaar Voorschoten* 44, Dossier Noorthey, GA Voorschoten, Oosterbaan 235; perikelen en sluiting in 1907: Oosterbaan 244-245.
- 6) Bijzonderheden over Instituut Hasselman, Nieuwendijk: Publicatie C.de Gast in internet-site Historische Reeks Land van Heusden en Altena, waarin hij verwijst naar: Jan Biesheuvel, *Van Instituut tot Regenboog*; leerling Isaïc van Dijk: De Gast 180-181; twee Franse kostscholen in Vianen: stukken terzake, GA Vianen; in 1832 vier scholen (en verdere gegevens): *Historisch Tijdschrift voor het Land van Vianen*, Jg 17 (1992) Nr1-4, 38-54; gegevens Landolt en Winkler: Winkler 11-16; sluiting in 1890: stukken terzake, GA Vianen.
- 7) Onbemiddelde jongens (etc.): De Jong (1978) 343; Zetten en Doetinchem in één adem genoemd (ook wel samen met Neerbosch,

Gymnasia en internaten, 1909

- aanvankelijk een weesinrichting, later geleidelijk een inrichting voor moeilijk opvoedbare kinderen): Wumkes 162, 172 en 209; maar dat was ook vanwege de Heldring Gestichten en de Vluchtheuvelkerk (het waren instellingen, voortgekomen uit het Réveil); dr. J.Haantjes enige tijd directeur Ruimzicht: zie een artikel van zijn hand, getiteld 'De directeur van een kostschool vertelt', in: *De Stuwdam* 3.10.1936; Ruimzicht verplaatst naar Doorn: internetsite Stichting HOC Ruimzicht.
- 8) Haagse fundatie (1756); iets soortgelijks gebeurde in Delft en Utrecht, allemaal gefinancierd uit de nalatenschap van Maria Duyst van Voorhout, douairière van Frederik baron Van Reede, vrijheer van Renswoude en Emminkhuizen: Van der Vlis 228, Boekholt 47; vgl.Hardenberg 216, waar de combinatie weeshuis/fundatie niet in 1756 maar in 1821 wordt gedateerd; fundatie-aspect Boekholt 47, 51; bevolking Renswoudehuis vanaf 1910 gaandeweg gewijzigd (niet meer uitsluitend 'volle' wezen, meer studietoelagen voor jongelui 'uit beschaafde milieus'): Hardenberg 261; pas in 1923 in nieuw gebouw: Overzicht 'Van Armenweeshuis tot Renswoudehuis', Archief Renswoudehuis, Den Haag.
- 9) Oorsprong Louisa State: Van der Vlis 207; niet meer speciaal wezen: in de Jubileumkrant uit 1994 werd de term weeskinderen vermeden: *Jubileumkrant Louisa State 1869-1994*, Archief Louisa-State, Baarn; wij schrijven 'gingen' naar het Baarnsch Lyceum; Louisa State is in 2002 gesloten: *NRC/Handelsblad* 1.8.2001 (Baarnsch steeds - ook nu nog - gescheven met sch, uit historische overwegingen).
- 10) Twee instellingen: natuurlijk zijn er nog meer geweest, zoals het 18de eeuwse Instituut Van Kinsbergen in Elburg en het in 1888 gestichte Instituut Poutsma in Leeuwarden; gegevens Wullings: L.den Hartog, 'Beresteyn, van landhuis via HBS, seminarie tot klooster en opvangcentrum', *Tijdschrift Mooi Voorschoten*, No.7 (1984) 65-66; Hommes onleilspellender dan Wullings: *HP/De Tijd* 10.5.1996, 77-80, daarin 77; Hommes wordt daar 'de strengste kostschool van Nederland' genoemd; gegevens Hommes: Smedes 87-109; opheffing (het laatste schooljaar was 1973/1974): *Gedenkboekje 375 jaar Hoogezand en Sappemeer*, (Bedum 2003), 294; F.A.Muntjewerff laatste directeur: benoemingsbesluit B&W Hoogezand/Sappemeer

Het Internaat | Bijlage bij hoofdstuk 1

Gymnasia en internaten, 1909

dd.20.3.1972, GA Hoogezand/Sappemeer, Dossier Hommes,
Inv.nr.1021.